

VYUČOVANIE FILOZOFIE JE KULTIVÁCIOU
SLOBODNÉHO ČLOVEKA

Profesor **Eugene Kelly** prednáša filozofiu na štvorročnom New York Institute of Technology, na Katedre spoločenských vied. Venuje sa takým predmetom ako úvod do filozofie, filozofia vedy, etika, filozofia a história, náboženstvo a logika. V rokoch 1974-76 vyučoval filozofiu, logiku a psychológiu na Borough of Manhattan Community College. Od roku 1977 pôsobí na plný úväzok ako profesor s definitívou na newyorskom technologickom inštitúte.

Odborný záujem prof. Kellyho je dosť široký. Pretrváva v ňom záujem o Maxa Schellera, o ktorom v roku 1977 vydal monografiu. Rád sa vracia aj k filozofom so silným morálnym nábojom typu Sokrata, Platóna či Nietzscheho. K jeho trvalým témam patria otázky etiky, estetiky a filozofie náboženstva. Redigoval alebo spolupracoval pri redigovaní niekoľkých zborníkov – *Etika a hľadanie hodnôt* (Buffalo 1980), *Pozvanie do filozofie* (Buffalo 1980), *Kontinentálna filozofia a umenie* (Lanham 1983) a ďalšie. Jeho štúdie sa objavujú v mnohých časopisoch.

K témam, ku ktorým sa profesor Kelly neustále vracia, patrí aj problém vyučovania filozofie, jeho možnosti, zámerov i techník. Tejto téme sme venovali aj niekoľkohodinový rozhovor počas jeho relatívne krátkej návštevy Bratislavy na jar 1994.

Filozofia je komplikovanou disciplínou. Ktorý aspekt filozofického myslenia považujete za najdôležitejší? Pragmatický, t.j. ukazovanie riešení, antropologický, t.j. rozvoj osobnosti, informačný, t.j. informovanie o rôznych filozofoch alebo kultúrny, t.j. ten, ktorým filozofia pomáha rozvíjať určitú kultúru?

Pokiaľ viem, všetko sú to kategórie, ktoré sa v Spojených štátoch len zriedka používajú pri úvahách o vyučovaní filozofie. „Ukazovanie riešení“ by mohlo poukazovať na poznávanie alternatívnych riešení týkajúcich sa vecí všeobecného záujmu – ako je súhlas s trestom smrti či interrupciou alebo odpor proti nim. Tento postup zároveň vyžaduje od študentov, aby písali texty, v ktorých zdôvodňujú svoje postoje k týmto témam a vyvracajú postoje svojich protivníkov. Je to dobrá metóda precizovania dialektických a analytických schopností. „Rozvoj osobnosti“ by sme mohli nazvať „konatívnu“ alebo motivačnou funkciou vzdelávania, pretože učitelia nechcú produkovať len informovaných ľudí schopných praktickej aktivity či práce. Chcú vychovávať aj mladých ľudí oddaných morálnemu činu, náprave sveta alebo schopných zúčastniť sa na dôležitých aktivitách nie pre svoj prospech, ale v prospech všetkých. Ideál výchovy a vzdelávania má na Západe svoje korene v gréckom termíne *paideia*, t.j. v kultivácii charakteru. Samozrejme, táto snaha budovať charakter je dôležitá pre všetkých vysokoškolských učiteľov, nielen pre tých, ktorí vyučujú filozofiu.

Špecifickým krátkodobým cieľom vyučovania *filozofie* je kultivácia analytických schopností a odovzdanie poznania o filozofickej tradícii, najmä o jej problematike (epistemológia, metafyzika atď.) a o hlavných prácach jej najväčších osobností (Platón, Kant, Marx a ďalší). Dlhodobým cieľom filozofie je rozvoj takých schopností v mladých ľuďoch, aby dokázali využívať filozofické tradície pri definovaní vlastných životných cieľov, ako aj podpora ideálov, ktoré budú dávať týmto cieľom pevný základ i študentov viesť. Pretože mladí ľudia sú tu na to, aby sa so svojimi spoluobčanmi zúčastňovali celoživotnej diskusie o večných veciach filozofie. Tieto otázky precízne postavil Kant v *Kritike čistého rozumu*: Čo môžem poznať? Čo mám robiť? V čo môžem dúfať? Čo je človek?

Mohli by ste čitateľom FILOZOFIE predstaviť, čo sa v americkej filozofii považuje za vyučovanie filozofie a čo za vyučovanie filozofie považuje univerzitná administratíva?

Samozrejme, medzi učiteľmi filozofie jestvuje mnoho rozporov, pokiaľ ide o to, aký by mal byť legitímny obsah, ciele a metódy vyučovania filozofie. Moje vlastné predstavy o nich sú dosť nepresné. Nemôžem vyhlasovať, že moje vlastné odpovede reprezentujú väčšinu ľudí vyučujúcich filozofiu v Spojených štátoch, ktorých je viac než dosť. Americká filozofická asociácia má okolo šesť tisíc členov a je tu nepochybne raz toľko profesionálnych učiteľov filozofie mimo nej. Niektorí učitelia uprednostňujú analýzu textu; iní chcú podnecovať radikálnu kritiku americkej spoločnosti; ďalší uprednostňujú dejiny filozofie a zasa ďalší sa pokúšajú využiť sokratovskú metódu a viesť študentov k „mysleniu o nich samých“, k mysleniu o problémoch postavených profesorom alebo samotným životom študentov, k mysleniu, ktoré len minimálne vedie profesor. Myslím, že spomedzi všetkých akademických disciplín filozofia ponúka učiteľom najviac slobody vo výbere obsahu, cieľov aj metód. Nepochybne niektorí profesori túto slobodu zneužívajú.

Pokiaľ ide o vyučovanie filozofie, ako ho chápu riadiace orgány, môžem len pripomenúť, že filozofia stavia na hlbokej tradícii na amerických univerzitách a jej miesto tam nikto nespochybňuje. No univerzity sa stýkajú s veľmi širokou komunitou. Preto ich verejnosť často žiada, aby sa peniaze vložené do vyššieho vzdelania míňali v mene spoločenskej hodnoty študenta opúšťajúceho školu po štyroch rokoch štúdia. Riadiace orgány preto skúmajú hodnotu vzdelania ponúkaného na vysokých školách. Nútia tak vysoké školy formulovať „výstupy“, ktoré by študijný plán či dokonca jednotlivý kurz mali dosiahnuť. Vysoké školy majú aj určiť prostriedky, ako zhodnotiť mieru úspechu pri dosahovaní týchto výsledkov. Výbor Americkej filozofickej asociácie ma poveril napísať návrh vyhlásenia o stanovisku asociácie k hodnoteniu výsledkov práce. Odkedy som toto vyhlásenie pred rokom napísal, trochu sa zmenilo, aj tak ho však asociácia dodnes neprijala. Pripájam ho však k odpovedi na vašu otázku, aby čitatelia získali obraz o tom, s čím sa stretávajú učitelia filozofie a akým spôsobom sa pokúšajú riešiť tieto problémy.

VYHLÁSENIE K HODNOTENIU VÝSLEDKOV PRÁCE

1. Koncepcia hodnotenia výsledkov práce vznikla z poverenia Komisie pre vysokoškolské vzdelávanie. Išlo o vypracovanie kritérií hodnotenia vzdelávacích programov.

Účelom tejto koncepcie je vyvinúť nástroje na zisťovanie toho, ako výsledky práce inštitúcií zodpovedajú ich programovým vyhláseniam. Preto sa koncepcia vzťahuje na všetky úrovne učenia a vzdelávania: Hodnotenie sa týka celkových výsledkov programov univerzít či vysokých škôl, individuálnych plánov kvalifikačného rastu, učebných plánov aj jednotlivých kurzov v týchto programoch. Koncepcia je flexibilná a na každej úrovni možno uplatniť rôzne nástroje. V podstate táto koncepcia obsahuje vymedzenie troch faktorov. Sú to ciele a zámery určitého programu, kurzu, učebného plánu; prostriedky, akými majú byť tieto programy vyučované; nástroje na meranie toho, do akého stupňa majú študenti splniť ciele a zámery týchto kurzov.

2. Koncepcia hodnotenia chce na inštitucionálnej úrovni overovať, do akej miery inštitúcia pripravuje svojich študentov na budúcu profesiu. Také úlohy, ako sú akreditácia inštitúcie a možnosti jej študentov získať pôžičky garantované federálnou vládou, môžu vyplývať z toho, ako vysoká škola preukáže schopnosť plniť svoje ciele. Pretože však úspech inštitúcie závisí v značnej miere od efektívnosti jej individuálnych programov, administratíva vysokých škôl začala požadovať od svojich katedrií, aby si postavili dôkladný plán implementácie tejto koncepcie. Ten je možné založiť na zisťovaní, ako katedra uspokojuje požiadavky študentov na učebné plány alebo na zisťovaní efektívnosti programov zvyšovania kvalifikácie. Na druhej strane učiteľov vysokej školy možno žiadať, aby si určili zámer, ciele a nástroje na hodnotenie výsledkov každého zo svojich kurzov.

3. Nie je úlohou APA (Americká filozofická asociácia) zaoberať sa širšími sociálnymi dôsledkami tejto iniciatívy Komisie pre vysokoškolské vzdelávanie, ani sa zaoberať jej aplikáciou na úrovni jednotlivých inštitúcií. Treba však poznamenať, že dosiahnuť, aby katedry filozofie a učitelia pripravili dôkladný prehľad o nástrojoch hodnotenia výsledkov, môže byť dosť obtiažne. APA poznamenáva, že iba málo bol zhodnotený prínos samotnej Koncepcie hodnotenia pre skvalitnenie výučby a vzdelávania na amerických vysokých školách a univerzitách. Je úplne neúčelné pripraviť obsiahle programy hodnotenia bez súčasnej dôkladnej reštrukturalizácie učebných plánov alebo predpokladať, že súčasné nástroje hodnotenia sú neadekvátne. Koncepcia hodnotenia nejestvuje v ekonomickom vákuu a môže si vyžadovať zmeny v rozdeľovaní už aj tak obmedzených financií.

4. Musíme znovu opakovať, že Koncepcia hodnotenia nie je v žiadnom prípade cudzia súčasnej praxi. Sylaby kurzov bežne obsahujú opis toho, čo sa majú študenti naučiť, aké zručnosti a schopnosti majú preukázať, aj opis nástrojov, ktoré sa použijú v hodnotení vedomostí, zručností a schopností študentov. Výsledky sa bežne hodnotia skúškami a testami, ktoré zisťujú, či si študenti osvojili zámery kurzu zodpovedajúce jeho úrovni. Modelové eseje a formáty skúšok sú bežne prístupné v knižniciach a na katedrách, takže študenti môžu ešte pred začiatkom kurzu zistiť, čo budú študovať a čo musia urobiť pred získaním zápočtu alebo skúšky. Katedry bežne tvoria učebné plány na základe konsenzu svojich učiteľov. Tento konsenzus sa nevzťahuje na minimálnu úroveň vedomostí, ktoré zodpovedajú danému stupňu štúdia. Podrobné skúšky sa niekedy využívajú na rozhodovanie o tom, či študent dosiahol úroveň požadovanú štúdiom.

5. APA žiada vysokoškolské authority, aby chápali filozofiu ako analytickú, normatívnu a menej obsahovo obmedzenú ako iné vedecké disciplíny. Snahou učiteľov filozofie je učiť študentov porozumieť intelektuálnym problémom, učiť ich interpretovať texty vzťahu-

hujúce sa na tieto problémy, analyzovať a kritizovať argumenty v nich obsiahnuté, ako aj tvoriť ďalšie texty, ktoré osvetľujú tieto problémy a posúvajú ich ďalej. Niet pochybností o tom, že takéto vedomosti a zručnosti podliehajú schémam hodnotenia typickým pre Koncepciu hodnotenia. Nemožno ich však na ne redukovať. Nemožno očakávať, že pokrok, ktorý študenti urobia vo filozofii, možno zhodnocovať inak ako prostriedkami písomnej eseje, semestrálnej práce alebo čisto kvantitatívnym vyjadrením. Je dôležité, aby sa v snahe o rýchle zavedenie Koncepcie hodnotenia nestratili tieto hodnoty špecifické pre proces učenia filozofie obsiahnuté v ňom.

APA chápe záujem verejných inštitúcií o solidne ukotvenie meradla pre hodnotenie úspechu či neúspechu vysokej školy alebo univerzity v dosahovaní svojho poslania. Návrh Koncepcie hodnotenia môže pomôcť v dosiahnutí tohto cieľa. APA žiada úrady a verejnosť, aby pri aplikácii návrhu postupovali korektné a racionálne, aby chápali rozdiely v praktických aplikáciách rôznych vedných disciplín a aby chápali adekvátnosť dnes používaných spôsobov hodnotenia v rôznych inštitúciách.

Žijeme vo veľmi pragmatickom svete, ktorý neverí v praktické využitie takej zvláštnej veci, ako je filozofia. Napriek tomu sa filozofia prednáša na celom svete a robíte to aj vy. Nemyslíte, že je to trochu pochabé? Veríte, že výučba filozofie je nevyhnutná? Ak áno, prečo?

Amerika má na svete povest' veľmi pragmatickej krajiny. Zdá sa, že Američania sa zaujímajú len o výrobu a obchod, dokonca slávny termín „pragmatizmus“ pochádza od amerických filozofov Ch. S. Peircea a Williama Jamesa. A predsa americké univerzity podporujú štúdium filozofie už dvesto rokov a jeden z prvých amerických prezidentov, Thomas Jefferson, bol známy ako filozof. Prečo je to tak? Myslím, že táto podpora filozofie pramení z hlbokého odovzdania sa ideálu slobody u Američanov. Sloboda je možná len vtedy, ak občan voliaci svojich zástupcov do kongresu uvažuje bez predsudkov a nevedomosti, ak dokáže objektívne a racionálne uvažovať o veciach spoločnosti a dokáže zvažovať rôzne stanoviská k týmto spoločným problémom. Samozrejme, tento ideál vzdelaných voličov nemožno v praxi dosiahnuť. No tým, že mladých ľudí učíme kritickej analýze, podnecujeme u nich racionálny dialóg o politických otázkach – tým filozofia podporuje intelektuálnu autonómiu občanov a pomáha im, aby sa tak ľahko nestali korisťou demagógov. V úvode k zborníku, ktorý som redigoval, *New Essays on Socrates*, som uvažoval o finančnej podpore, ktorú Filozofická spoločnosť Long Islandu (v tom čase som jej predsedal) dostala od jednotlivých občanov na účely konferencie o Sokratovi: „Je v určitom zmysle prekvapujúce, že skupina filozofov mohla získať takú podporu od širšieho spoločenstva. Prekvapujúce, lebo filozofi majú dnes nežádúcej povest' ľudí zaoberajúcich sa takými temnými problémami, že iba filozofi im rozumejú, takými nezmyselnými otázkami, že len filozofi vedia na ne odpovedať, a takými nepraktickými otázkami, že iba filozofi sa môžu nimi zaoberať. Pôsobíme ako vedci, ktorí sa vždy zaoberajú starinou, malicherní puntičkári obľubujúci nekonečne dohadovanie sa o slovách.

Na druhej strane to vôbec nie je prekvapujúce. Verím totiž, že širšie spoločenstvo cíti úlohu, ktorou sa filozofi zaoberajú ako učitelia – zvlášť ako učitelia tých študentov,

ktorí sa nechcú stať filozofmi. Ľudia chápu, že filozofia nie je len štúdiom a interpretáciou starých a irelevantných spisov ani nekonečnou analýzou sémantických detailov. Ľudia si uvedomujú, že našich študentov učíme chápať a vážiť si múdrosť a inteligenciu starých mysliteľov, že študenti trénujú to, čomu hovoríme zručnosť 'myslenia' a umenie analýzy.

Platí tu však aj viac. Filozofi vedú svojich študentov k sledovaniu dobrodružstiev mysle. Tieto dobrodružstvá vedú tam, kde sa každý človek stretáva so svojimi životnými výzvami. Je to osobnostné dobrodružstvo, ale žiada si spoločnosť druhých ľudí. Začína intuitívnym pochopením zázraku života, ale vyžaduje si presné logické myslenie. Znova a znova ho podstupujú nové generácie, ale vyžaduje si hlbokú úctu k mysliteľom minulosti. A súčasne prispieva takmer nepochopiteľným spôsobom k významu a hodnote života.

Filozofia je kultúrou slobodného človeka. Demokracia tiež.

Prednášate filozofiu na univerzitnej úrovni. Ak veríte v možnosti filozofie, aký je podľa vás hlavný účel vyučovania filozofie práve na tejto úrovni vzdelávania? Je to nevyhnutný základ pre štúdium, ako aj pre univerzitný štýl myslenia? Alebo je to iba luxurná zábava pre študentov?

V Spojených štátoch jestvuje veľký rozdiel medzi strednou školou (secondary school), ktorú musí študent ukončiť pred vstupom na univerzitu, college, ktorá poskytuje všeobecné vzdelanie v umení a vedách v štvorročnom štúdiu a ktorá môže, alebo nemusí byť súčasťou univerzity, a univerzitným vzdelaním (graduate school), ktoré je vždy súčasťou univerzity a pripravuje ľudí na vstup do zamestnania v práve, obchode, technike, medicíne alebo v školskom systéme. Filozofia v poslednom type štúdia je určená prakticky výlučne pre budúcich učiteľov filozofie, podobne ako povedzme fyzika na tejto úrovni vzdelávania, ktorá je určená výlučne pre budúcich učiteľov fyziky. Na úrovni college môže študent získať rôzne stupne vzdelania vo filozofii (minor alebo major) a potom ísť študovať filozofiu alebo inú oblasť na filozofiu. Napríklad mnohí, ktorí získajú major vo filozofii na college, idú študovať právo. Iní študenti študujú filozofiu ako jeden z voľne výberových kurzov a mnoho college poskytujúcich titul bakalára umení (Bachelor of Arts) vyžadujú absolvovanie jedného, dvoch i viacerých kurzov z filozofie. Na college, kde učím ja, musia študenti absolvovať najmenej jeden filozofický kurz; mnohí, ak nie väčšina, absolvujú najmenej dva. Môžu si vybrať podľa svojho záujmu alebo podľa svojho hlavného odboru z týchto kurzov: *Úvod do problematiky filozofie; Etická a sociálna filozofia; Filozofia náboženstva; Logika; Filozofia vedy; Seminár z filozofie* (kde tému určuje učiteľ).

To je základ pre moju odpoveď na vašu otázku. Z opisu by malo byť zrejmé, že štúdium filozofie nie je nevyhnutnou podmienkou pre univerzitný typ štúdia ani pre dosiahnutie presného myslenia povedzme v matematike. O hlavných cieľoch výučby filozofie i o jej úlohách vo výchove slobodného a mysliaceho občana hovorím v odpovediach na iné otázky, najmä pri predošlej otázke. Nemožno však pochybovať o tom, že filozofia môže byť aj zábavou; stačí si prečítať Platónove rané dialógy, Kierkegaardove *Bud' alebo*, či divoké pasáže v Nietzscheovom *Zaratustrovi*. Môže tiež pôsobiť ako výsmech. Napríklad študenti reagujú pohrdavým smiechom na diskusiu o paradoxoch Zenóna z Eley, ktorá má za cieľ demonštrovať, že fyzická zmena nie je možná a že akýkoľvek prejav zmeny musí

preto byť iluzórny. Ale táto zábava a zjavná absurdita láka nič netušiacich mladých ľudí analyzovať vážnejšie a hlbšie problémy, aké môžu vidieť pri nadľudskom boji, ktorí súčasní vedci zvädzajú so Zenónovými paradoxmi – stačí k týmto hádankám pristúpiť z pozícií vysokej matematiky, ako to robí Gregory Vlastos vo svojej stati o Zenónovi v *Encyclopedia of Philosophy*. Ale to, že oni sami nedokážu dokonale preskúmať tieto otázky času a priestoru vznikajúce v Zenónových paradoxoch, im veľmi rýchlo ukáže, že filozofia nie je žart.

Vyučovanie filozofie môže mať rôzne ciele. Jeden z nich je všeobecne známy – učiť študentov argumentovať a klásť otázky. Vyzerá to veľmi jednoducho, ale stále pre mňa zostáva záhadou: Ako možno učiť študentov argumentovať, ak majú vyjadriť svoj vlastný názor, a nie názor učiteľa? Ako možno odhaliť a ukázať názory a skúsenosti študentov, ak učiteľ nemôže nahliadnuť do ich myslí a sŕdc? Povedané obrazne: Ako možno odkryť tajomstvá mysle študentov pod vedením učiteľa filozofie? Čo je v takejto situácii účelnejšie – hovoriť o filozofických kategóriách, alebo hovoriť o situáciách reálneho života?

Spomedzi vašich otázok táto patrí určite k najviac diskutovaným medzi učiteľmi filozofie. Ja to chápem tak, že jestvujú dve hlavné stanoviská. Niektorí učitelia tvrdia, že učiteľ nesmie na prednáške zaujímať žiadne stanovisko k podstatným veciam, pretože vtedy by presadzoval svoje stanovisko a bránil by študentom v hľadaní ich vlastných názorov. Argumentuje sa tým, že koniec-koncov aj Sokrates iba kládol otázky, ale nedával na ne odpovede. V dialógu *Taitetos* Sokrates hovorí, že je pôrodnou babou, ktorá pomáha ľuďom pri zrode ich vlastných myšlienok, no ako väčšina pôrodných báb je už vo veku, keď sama porodiť nemôže. Taký prístup láka študenta a pomáha mu odhaliť poznanie, ktoré má sám v sebe; to je Sokratovo *elenchus*. Ak už raz študent priviedol myšlienku na svet, učiteľ spolu s ním skúma, či je táto myšlienka pravdivá alebo nepravdivá – obyčajne nekoherentná alebo rozporuplná. Študent sa učí rozpoznávaním svojich vlastných chýb a učiteľ ho podnecuje pokračovať v analýzach dovtedy, kým nie je myšlienka celkom jasná.

Iní učitelia tvrdia, že 1. neodôvodnené tvrdenia študentov nemožno konzistentne odstraňovať; 2. študenti si môžu myslieť, že filozofi nemajú nijaký názor, z čoho by vyplývalo, že nie je správne požadovať od študentov pokrok vo filozofickom chápaní; 3. je zložitá alebo nemožná učiť študentov históriu tohto predmetu; 4. to napovedá, že učiteľ neprišiel k žiadnemu záveru o správnosti alebo nesprávnosti činnosti a je prístupný aj takým veciam ako morálnosť genocídy či prijateľnosť znásilnenia. Podobný postoj len ťažko prispieva k takej morálnej výchove, o akú sa filozofi snažia.

Pokiaľ ide o pohľad do myslí a sŕdc študentov, sú tu isté ťažkosti s predmetom diskusie. Pomáhame študentom vyjadriť ich myšlienky a pocity zo vzťahu, povedzme, k hodnote Descartovej metodickéj skepsy, zo vzťahu k hodnote teleologického dôkazu existencie Boha, k feministickým otázkam vo filozofii a pod.?

Osobne si myslím, že učiteľ by mal vyjadriť svoje stanovisko prinajmenšom k niektorým problémom, o ktorých so študentmi diskutuje. Nesmieme zabudnúť, že Sokrates vedel niektoré veci – napríklad, že je povinný zostať vo väzení a byť popravený Aténčan-

mi, hoci mal možnosť ujsť. Vedel, za čo umiera. Navyše, nemožno prehliadnuť závažnosť úprimnosti učiteľa voči svojim študentom, pokiaľ ide o dôležité otázky dňa. Nemôžem sa tváriť, že nemám názor na nejakú vec, hoci ho v skutočnosti mám. Myslím, že učitelia môžu byť takto úprimní bez toho, aby „nezrelým“ mysliteľom vnucovali svoje názory. Samozrejme, musia jasne ukázať, že ich k vlastnému názoru viedli dôkladné úvahy. Musia ukázať dôvody, ktoré ich viedli k tomuto názoru a musia ukázať, prečo je tento názor podľa nich lepší ako iné názory, ktoré poznajú. V skutočnosti jestvujú učitelia s pevným stanoviskom, ktorí podnecujú študentov k samostatnému mysleniu už len tým, že ukazujú, ako vyzerá dobre vyargumentované stanovisko k nejakej téme. Ak učiteľ podnecuje opozíciu, jestvuje len malé nebezpečenstvo, že by študenti jednoducho zhltnú „učiteľov názor ako celok“. V ideálnom prípade nachádza filozofia priestor v rozhovore priateľov.

Predošlá otázka pripomína širšie kontexty vyučovania filozofie. Za súčasti filozofie sa niekedy považuje ontológia, epistemológia a pod., ale aj estetika, etika, filozofia náboženstva a ďalšie. Posledné tri sú viac ako iné založené na hodnotách (považujú sa za normatívne) a vnútorných pocitoch. Napriek tomu sa stále vyučujú a robíte to aj vy. Vidíte nejaký objektívny základ pre vyučovanie takých subjektívnych disciplín? Je to možné bez zásahu do vnútorných pocitov študentov? Ak sa učiteľ musí oprieť o tieto pocity, nemusí vstúpiť do privátnej sféry študentov? Mám na mysli aj skutočnosť, že tento vstup môžu študenti odmietnuť.

Súčasťou mojej odpovede je aj časť predošlej odpovede, v ktorej som hovoril o tom, či a ako môžu učitelia filozofie nahliadnuť do mysli a srdca svojich študentov. Po prvé, myslím, že možno spochybniť tvrdenie, že normatívne disciplíny sú založené na vnútorných pocitoch. Napríklad Kant považoval etiku za disciplínu založenú na rozume; Jeremy Bentham ju zakladal na kalkuláciách výhod a nevýhod, ktoré sú výsledkom nejakého činu. V každom prípade normatívne disciplíny, ktoré ste spomenuli, by sa mali učiť tak, aby podporovali racionálne uvažovanie o hodnotách. Študentov možno vyzbrojiť jednoduchými stratégiami pre rozoznávanie dobra od zla, spravodlivosti od nespravodlivosti v rôznych situáciách. Nechcem tvrdiť, že takéto stratégie poskytujú bezpečné prostriedky rozhodovania o tom, ktorý čin je morálny. Jednoducho chcem povedať, že možno seriózne a systematicky uvažovať o týchto otázkach a že sa pri rozhodovaní o správnosti či nesprávnosti činu, o kráse maľby, o pravdivosti či nepravdivosti náboženskej doktríny netreba vždy uchýliť k pocitom. Študentov možno učiť, ako myslieť bez toho, aby sme ich učili čo myslieť. Podobne ich možno učiť, ako hodnotiť činy a predmety bez toho, aby sme ich učili, aké činy a predmety sú hodnotné. Ak sa však učiteľ filozofie pokúša formovať charakter svojich študentov – sotva to od neho nikto žiada, pretože filozofiu možno jednoducho učiť ako analýzu, ako problémovú disciplínu alebo ako históriu filozofickej tradície, potom, samozrejme, musí byť opatrný. Stačí si prečítať dielo jedného z najväčších židovských mysliteľov *Tales of Hasidim* alebo *The Way of Man* od Martina Bubera, aby sme pochopili, ako starí múdri cadikovia dokázali v chasidskej tradícii vzdelávať a povznášať druhých ľudí. Robili to tak, že žiakovu túžbu po vedomostiach premenili na hľadanie pravdy o žiakovej duši. V *Obrane Sokratovej* sa Sokrates pýta Aténčanov, ako

dokázu strácať čas sledovaním takých „triviálností“ ako zdravie alebo povest' a súčasne zanedbávať to, čo má najväčší význam, teda chápanie, spravodlivosť a dokonalosť mysle. Je takáto vtieravosť nepríjemná študentom? Podľa mojich skúseností veľa závisí od spôsobu, akým sa táto vtieravosť ponúka. Sokrata odsúdili na smrť, lebo povedal Aténčanom, že nechápu to, o čom si mysleli, že im je známe, ale iba niektorí Buberovi rabíni boli Židmi usmrtení. Rád by som vedel, prečo?

Pred nejakým časom ste predniesli prednášku na Pedagogickej fakulte v Bratislave. Vo vašom auditóriu boli sčasti univerzitní študenti, sčasti študenti strednej školy. Po prednáške ste vyjadrili veľmi dobrý pocit zo svojich poslucháčov a povedali ste mi, že sa vám páčili. Prečo? Reagovali inak ako ste očakávali? Reagovali inak ako vaši študenti?

Bol som veľmi potešený študentmi a učiteľmi, ktorých ste pozvali na prednášku, pretože sa veľmi snažili pochopiť ma, aj keď som hovoril v cudzom jazyku, a pretože som mal pocit, že mi nezazlievali neznalosť slovenčiny. Počúvali pozorne (vždy hľadím ľudom do očí pri prednáške) a kládli veľmi dobré otázky. Prekvapilo ma, že keď som v prednáške o filozofii spomenul náboženstvo a vysoké školstvo v Amerike, v následnej diskusii sa sústredili na problémy náboženstva. Problémy náboženskej viery boli pre nich veľmi živé a cítil som k nim sympatiu. Dúfam však, že ich záujem o problémy náboženstva a znovunastavenie problému viery ich nebude zvädzať k zanedbávaniu ďalších veľkých oblastí vedy a filozofie. Dnes ich už môžu slobodne skúmať bez odvolávania sa na komunistické dogmy, ktoré tak často bránili slobodnému a originálnemu mysleniu vo východnej Európe. Môžu ich slobodne skúmať, pretože sa stratilo nepriateľstvo vlády voči náboženstvu.

Či reagovali títo študenti inak ako moji vlastní študenti? V podstate nie, ak neberiem do úvahy jazykový problém. Dost' často mávam v prednáškovej sieni zahraničných študentov a ja sám som dva roky študoval na nemeckých univerzitách, takže mám zmysel pre problémy vznikajúce z jazykovej bariéry. Študenti boli priateľski, zdvorilí a zdalo sa, že ich téma veľmi zaujala – práve tak, ako by som bol očakával od mojich študentov v Amerike. Nepochybne sa však zdali vo svojich otázkach menej agresívnejší, ako som zvyknutý.

Dovoľte mi ukončiť náš rozhovor provokatívnou otázkou. Majú vaši študenti radi filozofiu? A prečo?

Keď sa niekedy pokúšam čítať v ich mysliach a zisťujem, či majú „radi“ filozofiu, výsledok nie je celkom jasný. Niekedy som presvedčený, že väčšina mojich študentov obľubuje naše stretnutia v prednáškovej sieni. Prednášky sú však pre nich ťažké a iba málo ľudí obľubuje veci, ktoré ťažko chápu. Človek je v pokušení vzdať sa. Avšak keď som mal dostať definitívu a posudzovala sa moja práca so študentmi, dostal som od študentov aj od mojich kolegov len dobré posudky. Ale či majú radi filozofiu, alebo či majú radi spôsob, akým ju učím? Ťažko povedať. Samozrejme, pre učiteľa, ktorý nemá definitívu, študenti vyplňajú na záver kurzu štandardizované hodnotiace háčky, v ktorých majú

označiť, či sa im páči alebo nepáči učiteľ, učebnica, téma. Má to pomôcť riadiacim orgánom „objektívne“ odlišiť tieto veci, ale takáto objektivita sa mi zdá prinajhoršom falošná a prinajlepšom nespoľahlivá. Doplním jedno moje subjektívne pozorovanie: len zriedka som počul študentov rebelovať proti kurzom filozofie, ktoré museli absolvovať, ale často som od nich počul rebelovať proti iným povinným predmetom. Možno pociťujú filozofiu ako dýchanie sviežeho vzduchu uprostred štúdia, ktoré je obyčajne technické a orientované na fakty, pripravujúce ich na budúce povolanie. Filozofia podnecuje študentov rozmyšľať o sebe samých, nie iba sa naučiť obsah učebnice. Privádza ich späť k otázkam, ktoré ich trápia od detstva – rozdiel medzi dobrom a zlom, existencia Boha, podstata priestoru a času – a ukazuje im, že o týchto vážnych myšlienkach môžu uvažovať presne a jasne.

Zhovárал sa *Erich Mistrik*.